

KONSTITUTSIYA - ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Fayzullajonova Ruhshona Mansur qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti, Tarix 3-bosqich talabasi

Elektron pochta: ruhxshonafayzullajonova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada qadimda mavjud bo'lgan qonunlar "Hammurapi qonunlari", qadimgi turkiylarning "To'ra"si, Chingizxonning "Yasoq"i hamda Amir Temurning "Tuzuklar"i tarixiy-huquqiy manba sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu qadimiy qonuniy an'analarning bugungi O'zbekiston Konstitutsiyasida aks etgan demokratik qadriyatlar va inson huquqlarini himoya qilish tamoyillari bilan uyg'unligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, Hamurappi qonunlari, Yasoq, inson huquqlari, ijtimoiy davlat, huquqiy islohotlar, demokratiya, farovon jamiyat, inson qadri, Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi.

Tarixdan ma'lumki, har bir xalqning asrlar davomida shakllanib kelgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlari va inson huquqlarining shakllanishi jarayonida konstitutsiyaviy tafakkur ham rivojlanib borgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, insoniyat jamiyati shakllangan ilk davrlardan boshlab, tartib-intizomni saqlash, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni me'yorlash va davlat boshqaruvini yo'lga qo'yish uchun maxsus qonuniy normalar yaratilgan. Bu jarayon, ayniqsa, Qadimgi Sharq davlatlarida – Babil, Misr, Sug'd, Baqtriya va Xorazmda ravnaq topgan. Ularning huquqiy tizimi bugungi zamonaviy konstitutsiyaviy tafakkurning dastlabki poydevori sifatida e'tirof etiladi.

Qadimgi Babil podshohi tomonidan qoldirilgan "Hammurapi qonunlari" insoniyatning eng qadimgi yozma yodgorliklaridan biri bo'lib, unda mulk daxlsizligi, jazolar tartibi, sud jarayoni, oilaviy munosabatlar kabi 282 ta norma mujassam. Mazkur qonunlar nafaqat davr uchun, balki butun Sharq huquqiy tizimlari rivojiga ulkan ta'sir ko'rsatgan[1]. Hammurapi jamiyatda adolatni tiklash uchun qasos tamoyilini joriy etgan bo'lib, 195-qonunda "ko'zga-ko'z, tishga-tish" qoidasini qat'iy belgilab qo'ygan, boymi kambag'almi qonun oldida birdek javobgar bo'lgan. Qonunda davlat mulkiga tajovuz eng og'ir jinoyatlardan biri deb baholangan. Masalan, 6-qonunda ma'bad mulkini o'g'irlash o'lim bilan jazolangan. Hammurapi davlatning fuqarosi oldidagi mas'uliyatini ham belgilagan. Shuningdek, 23-qonunga ko'ra, jinoyatchi topilmasa, o'g'irlangan mulk uchun davlatning o'zi tovon to'lagan. Yolg'on guvohlik bergan shaxsga jinoiy javobgarlik, yetimlar va bevalarning huquqlarini himoya qilish, sud jarayonlarida shaffoflik talab qilinishi kabi o'ziga xos qonunlar joriy etilgan.

Qadimgi turkiy va mo'g'ul davlatlarining siyosiy hamda ijtimoiy hayotida odat-huquq tizimlari alohida o'rin egallagan. Ulardan eng qadimiysi turkiy xalqlarda shakllangan "To'ra" mo'g'ul imperiyasida esa markaziy boshqaruvning asosiy tayanchi bo'lgan "Yasoq" tizimidir. Har ikkisi o'z davrida jamiyatining huquqiy ongini, ijtimoiy tartibotini, davlat boshqaruvini shakllantirgan muhim tizimlaridan hisoblangan. To'raning asosiy mazmuni adolat, halollik, sodiqlik, tartib-intizom kabi qadriyatlarga tayangan. Bu tizimga ko'ra, har bir a'zo o'z urug'iga va hukmdoriga sodiq bo'lishi, jamiyat manfaatini shaxsiy manfaatidan ustun qo'yishi talab etilgan. To'raning eng muhim vazifalaridan biri nizolarni oqsoqollar, biylar yoki beklar kengashi orqali adolatli hal etish bo'lgan. Masalan, qotillik sodir etilganda qon to'lovi yoki oila-urug'lar o'rtasida yarashtirish yo'li bilan muammo bartaraf qilingan. Meros huquqi masalalarida esa otaning mulki o'g'illar o'rtasida teng taqsimlangan, ammo kichik o'g'il ota xonadonida qolgan holda bosh merosxo'r sifatida qaralgan. To'ra shuningdek, harbiy tartibni belgilab, har bir erkakning jamiyat va yurt mudofaasi uchun mas'ul ekanini ta'kidlagan. Yasoq tizimi esa tubdan boshqacha tabiatga ega bo'lgan. Chingizxon tomonidan joriy etilgan Yasoq imperiyani markazlashtirish, qo'shin intizomiga qat'iylik kiritish va boshqaruvni soddalashtirish uchun xizmat qilgan. Yasoq yozma shaklda maxfiy saqlangan bo'lsa-da, uning mazmuni amaliyotda aniq va qat'iy qo'llanilgan.

Yasoqning asosiy qoidalari o'g'rilik, tartibsizlik, qo'shin safidan qochish, rahbarning buyrug'ini bajarmaslik kabi harakatlar uchun og'ir jazolar belgilangan. Masalan, jangdan qochgan

askar o'lim bilan jazolangan, o'lja davlat xazinasini orqali taqsimlangan, aybdorlar esa mutlaq intizom asosida jazoga tortilgan. Yasoq, shuningdek, diniy bag'rikenglikni saqlash, soliqlarni tartibga solish va jamoat tartibini mustahkamlashni ko'zda tutgan[2].

O'zbek zaminida shakllangan davlat boshqaruvi an'analari ham yozilmagan qonunlar asosida rivojlangan. Devonlar, beklar, biylar, qozilar faoliyati – bularning barchasi amalda ishlagan huquqiy normalar bo'lib, jamiyat tartibi aynan shu me'yorlar orqali mustahkamlangan. O'zbek davlatchiligi tarixida alohida o'rin tutgan buyuk davlat arbobi Amir Temurning “Tuzuklar”i ham bugungi Konstitutsiyaning eng qadimgi poydevorlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. “Tuzuklar”da tartib-intizom, davlat boshqaruvi, lashkar tashkiloti, adolatli hokimiyat, xalq manfaatini himoya qilish tamoyillari aniq ifodalangan. “Tuzuklar”ning asosiy g'oyasi – adolatni davlat poydevori sifatida ko'rsatishdir. Amir Temur o'z tuzuklarida davlatning qudrati, jamiyatning osoyishtaligi va xalq farovonligining barchasi birgina omil – adolatga bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning mashhur tamoyili: “Kuch – adolatdadir” degan g'oya o'sha davrning umumiy siyosiy tafakkurini aks ettiribgina qolmay, bugungi demokratik jamiyat qurilishida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Temur nazarida adolat hukmdorning shaxsiy fazilati emas, balki davlat siyosatini belgilovchi eng asosiy me'yor bo'lishi lozim deb ta'kidlagan. Shu sababli “Tuzuklar”da mansabni suiiste'mol qilish, raiyatga zulm o'tkazish, soliqning nohaq oshirilishi, qo'shin boshliqlarining tartibsizligi kabi holatlarga qat'iy ta'qiqlar kiritilgan[3].

Zamonlar o'tishi bilan huquqiy tartiblar takomillashib, ular yozma shaklga ega bo'la boshladi. Bugungi kunda Konstitutsiya har bir davlatning siyosiy, ijtimoiy va huquqiy hayotida asosiy hujjat sifatida e'tirof etiladi. U nafaqat davlat boshqaruvining asosiy mezonini, balki inson qadr-qimmatini, erkinligi va farovon hayotining huquqiy kafolatidir. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, uning konstitutsiyaviy tafakkuri yangi bosqichga ko'tarildi. Asosiy Qonun xalqimizning siyosiy-huquqiy tafakkuri, milliy davlatchilik an'analari va demokratik qadriyatlarning uyg'un namunasi sifatida shakllandi. Bugungi globalashuv jarayonida davlatlarning demokratik rivojlanishi, fuqarolik jamiyati institutlarining mustahkamlanishi, inson huquqlarining kafolatlanishi bevosita Konstitutsiyaning nechog'lik mukammal va zamon talablariga mosligiga bog'liq. O'zbekiston mustaqillik yillarida aynan shu yo'nalishda keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirib, o'z Konstitutsiyasini zamonaviy demokratik tamoyillar asosida yangilashga alohida e'tibor qaratdi. Demokratik jamiyatning bosh belgisi – inson huquqlarining ustuvorligi bo'lib, bugungi kunda bu tamoyil O'zbekiston rivojlanish strategiyasining markaziy yo'nalishiga aylangan.

Konstitutsiya erkin va farovon hayotning huquqiy asosi, mamlakatni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi xalqimizning siyosiy-huquqiy tafakkuri va mustaqillik g'oyalarining yorqin ifodasidir. U ozod, erkin, tinch va farovon yashashning qonuniy kafolati sifatida davlat boshqaruvi, milliy qonunchilik, fuqarolik jamiyati institutlari va ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini tartibga solib kelmoqda. Asosiy qonun sifatida mamlakatda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy salohiyat mustahkamlanib, xalqning huquqiy ongi va dunyoqarashi tobora yuksalmoqda[4].

Ayniqsa, 2023-yilda xalq ovozi bilan tasdiqlangan yangi tahrirdagi Konstitutsiya mamlakatning siyosiy-huquqiy hayotida tub burilish yasadi. Bu jarayon xalqimizning siyosiy madaniyati va huquqiy ongining yuqori bosqichga ko'tarilganini ko'rsatib berdi[5]. Konstitutsiyaning yangilanishi bu jamiyat hayotini yaxshilashga qaratilgan tizimli islohotlarning huquqiy poydevorini mustahkamlashdir. Bunda asosiy e'tibor inson manfaatlari, huquq va erkinliklariga qaratilishi esa O'zbekistonning demokratik taraqqiyot yo'lidan izchil borayotganini yaqqol isbotlaydi. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: *“Yangi tahrirdagi Konstitutsiya bizga inson huquqlari, demokratiya, erkinlik, barqarorlik, tenglik va taraqqiyot tamoyillariga asoslangan adolatli davlat qurish yo'lini keng ochib berdi.”* Ushbu fikr asosiy qonun mazmunidagi tub o'zgarishlar, fuqarolarning dahliy huquqlarini yanada kuchaytirish va jamiyatda adolat tamoyillarini mustahkamlashga bo'lgan intilishning amaliy ifodasidir.

Yangi Konstitutsiyaning eng muhim jihatlaridan biri unda inson manfaatlarining ustuvorligi, har bir fuqaroga teng imkoniyatlar yaratish, davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyatini yanada kuchaytirishdir. Bugungi kunda dunyoning ko'plab demokratik davlatlarida Konstitutsiya aynan inson huquqlari va erkinliklarini oliy qadriyat sifatida belgilaydi. O'zbekistonning yangi tahrirdagi

Konstitutsiyasi ham ana shu global tendensiyaga mos ravishda, har bir fuqaroning shaxsiy daxlsizligi, fikr erkinligi, ijtimoiy himoya va adolatli sudlov kabi fundamental huquqlarini aniq va ravshan kafolatlab berdi[6]. Konstitutsiya davlat va fuqarolar o'rtasidagi asosiy huquqiy kelishuv bo'lib, unda siyosiy tizim, hokimiyatlar bo'linishi, davlat organlarining vakolatlari, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari belgilangan. Bu normalar jamiyatda huquqiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada demokratiya tamoyillari yanada kengaytirildi:

- Xalq hokimiyati tamoyili: "Davlat xalq irodasini ifoda etadi[7]".
- Hokimiyatlar bo'linishi: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati mustaqilligi kuchaytirildi.
- Demokratiya va ochiqlik: jamiyatning qonun ijodkorligidagi ishtiroki kengaydi; petisiya va jamoatchilik nazorati instituti mustahkamlandi.

Konstitutsiyada yoshlarning huquqlarini himoya qilish, ularning bilim olishi, kasb-hunar egallashi va jamiyatda faol ishtirok etishiga sharoit yaratish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar aynan shu konstitutsiyaviy normalarga asoslanadi. Yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish esa, o'z navbatida, mamlakatning kelajak taraqqiyotini ta'minlaydi. Bundan tashqari, Konstitutsiyada oila institutining mustahkamlanishi, ayollarning jamiyatdagi o'rni va mavqei oshirish, ularga iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarning kengaytirilishi aniq belgilab qo'yilgan. Ayollarning davlat boshqaruvida, iqtisodiy islohotlarda faol ishtirok etishi jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Shu bois Konstitutsiyadagi gender tenglik normalari zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda mustahkam o'rin egalladi[8].

Bu islohotlar fuqarolarning siyosiy faolligi, davlat organlarining ochiqligi va jamoatchilik nazoratining kuchayishiga xizmat qilmoqda. Yangi tahrirda "Inson qadri uchun" tamoyilining asosiy ideologik poydevorga aylanishi Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatini tubdan yangilab berdi. Asosiy Qonunning 44 foizi yangilandi, 65 ta modda qayta yozildi, inson huquqlariga bag'ishlangan alohida boblar kiritildi[9]. Inson huquqlari yangicha talqinda quyidagicha mustahkamlandi:

- tabiiy huquqlar (yashash, fikrlash, vijdon erkinligi, daxlsizlik);
- adolatli sudlov huquqi (har bir fuqaro advokat yordamini olishga haqli);
- gender tenglik kafolatlari;
- nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini qo'llab-quvvatlash normalari.

Konstitutsiya endilikda nafaqat huquqiy hujjat, balki jamiyatning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini mustahkamlovchi poydevorga aylandi. Farovon jamiyat faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki insonning munosib hayot kechirish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Yangi Konstitutsiyaning 47-moddasida O'zbekistonning ijtimoiy davlat ekani belgilandi. Bu davlat zimmasiga quyidagi majburiyatlarni yuklaydi: ehtiyojmand qatlamlarni qo'llab-quvvatlash; kafolatlangan ijtimoiy yordam tizimini shakllantirish; pensiya va nafaqalarni oshirib borish; sog'liqni saqlash xizmatlarining sifatini yaxshilash.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida Konstitutsiya asosiy maqsad va vazifalarni belgilab beruvchi strategik hujjatdir. Unda inson qadri va erkinliklari oliy qadriyat sifatida mustahkamlanib, ijtimoiy davlat, yoshlar siyosati, ta'lim, sog'liqni saqlash, adolatli sudlov va ijtimoiy himoya kabi sohalarida tub islohotlar belgilab qo'yildi. Shu ma'noda, Konstitutsiya – xalqimizning munosib, farovon va erkin hayot kechirishini ta'minlaydigan, yangi O'zbekiston taraqqiyotining huquqiy kafolati bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Konstitutsiya – bu nafaqat davlatning asosiy qonuni, balki xalqimizning ma'naviy qadriyatlari, huquqiy ong va erkinlikka bo'lgan intilishining eng muhim ifodasi hisoblanadi. U jamiyatdagi ijtimoiy adolat, siyosiy barqarorlik va farovonlikning asosiy kafolatidir. Konstitutsiya orqali hokimiyatning bo'linishi, fuqarolarning teng huquqlari, davlat organlarining vakolatlari va jamoatchilik nazorati tartibga solinadi, bu esa demokratik jamiyat qurilishining mustahkam poydevorini yaratadi. Shuningdek, Konstitutsiya har bir fuqaro uchun o'z qadr-qimmatini himoya qilish, shaxsiy daxlsizlik, erkin fikrlash va vijdon erkinligi kabi tabiiy huquqlarini amalga oshirish imkonini beradi. Fuqarolarning hayotini erkin, munosib va farovon kechirishini ta'minlovchi bu huquqiy kafolatlar ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi, jamiyatda adolat va tenglikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, Konstitutsiya yoshlar, oila, ayollar va nogironligi bo'lgan shaxslar

huquqlarini himoya qilish orqali jamiyatning barcha qatlamlarini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotini mustahkamlaydi. Bugungi kunda Yangi tahrirdagi Konstitutsiya inson qadri va erkinliklarini asosiy tamoyil sifatida e'lon qilib, ijtimoiy davlat tamoyilini, adolatli sudlovni, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida islohotlarni qonuniy kafolat bilan ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Konstitutsiya nafaqat huquqiy, balki ma'naviy va ijtimoiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. U fuqarolarning o'z davlatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, ed. J. B. Pritchard. Princeton University Press, 1969. – pp.159.
2. Бартольд, В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва: Наука, 1963. – С. 112.
3. Temur Tuzuklari. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991. – B. 68.
4. Abdullayeva, G. O'zbekiston Konstitutsiyasi va demokratik islohotlar. T.: Fan, 2023.
5. Karimova G. Konstitutsion islohotlar va fuqarolik jamiyati rivoji. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2024.
6. Jo'rayev A. Demokratik institutlar va inson huquqlari. – Toshkent: Nodirbek, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri). T.: O'zbekiston, 2023.
8. Qodirov, A. "Huquqiy davlat va inson huquqlari". T.: Huquq, 2022.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy bayonotlari va huquqiy materiallar, gov.uz.
10. Xolmatov, R. Demokratiya, fuqarolik jamiyati va Konstitutsiya. Toshkent: Yuridik Fan, 2022. – B.101-112.